

Олександр Міхно

кандидат педагогічних наук,
директор Педагогічного музею України,
старший науковий співробітник сектору сухомлиністики
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
Державної науково-педагогічної бібліотеки
України імені В. О. Сухомлинського
e-mail: amihno@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5271-9530

ОЛЕКСАНДР ГРИГОРОВИЧ ДЗЕВЕРІН (1908–1978): ШТРИХИ ДО НАУКОВОГО ПОРТРЕТА

У статті акцентовано на важливості переосмислення радянського минулого, зокрема через дослідження життєвого шляху та творчої спадщини педагогічних персоналій того часу. Подано біографію історика педагогіки Олександра Дзеверіна, окреслено його внесок у педагогічну науку шляхом висвітлення наукових зацікавлень ученого впродовж роботи в Українському науково-дослідному інституті педагогіки (УНДІП) протягом 1930–1970 років, де він як співробітник інституту, окрім історії педагогіки, займався дослідженням питання про продуктивну працю учнів старших класів середньої школи та теоретичним обґрунтуванням запровадження політехнічного навчання в загальноосвітній школі. Відзначено, що перша наукова публікація О. Дзеверіна датується 1932 р., коли в СРСР відбувся форсований наступ на гуманітарну сферу і розпочалося реформування освіти та педагогічної науки за радянськими канонами, а історія педагогіки мала дати теоретичне обґрунтування радянської моделі освіти, знайти її історичні корені. Доведено, що у працях ученого 1930–1950-х років наскрізною є тема керівної ролі комуністичної партії у розвитку педагогічної науки; подано періодизацію історії педагогіки в радянській Україні у баченні О. Дзеверіна. Підкреслено, що з другої половини 1950-х років, з початком «відлиги» та десталінізації до дослідницького поля вченого входить творча спадщина видатних українських педагогів минулого. Стаття містить складену автором бібліографію праць О. Дзеверіна з 37 позицій. На основі бібліографії та аналізу декількох праць педагога зроблено висновок про еволюцію педагогічного світогляду вченого від висвітлення ролі комуністичної партії і В. Леніна в розвитку педагогічної науки та шкільництва до зацікавлення педагогічною спадщиною Тимофія Лубенця, Івана Франка, Григорія Сковороди, Христини Алчевської і видання 5-томника праць Василя Сухомлинського (Київ, 1976–1977), у якому О. Дзеверін відіграв ключову роль як голова редакційної колегії та автор розлогої вступної статті.

Ключові слова: Олександр Дзеверін; історія педагогіки; радянський педагог; педагогічна персоналія; біографія; бібліографія; біографістика.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. одним із пріоритетних наукових інтересів українських істориків освіти стало вивчення життєвого шляху і творчого доробку українських педагогів, які жили і працювали в різні історичні періоди. Актуальність дослідження педагогічних персоналій переконливо підтверджують і сучасні авторитетні вчені. Так, О. Сухомлинська наголошує, що

феномен педагогічної персоналії завжди буде одним з напрямів історико-педагогічних досліджень, «особливо в переломні часи, коли переглядаються чинні канони, а сама персоналія, яку ми повертаємо із небуття, і своїм життям, і своїми ідеями підтверджує рух історії, її мінливість, непередбачуваність і вразливість» [10, с. 41]. Л. Березівська пропонує увести до наукового обігу поняття «педагогічна біографістика» як «складник історико-педагогічної науки про створення наукових біографій педагогів та освітніх діячів, укладання відповідних біографічних словників і довідників, різноманітних видів біографічної та біобібліографічної продукції, формування електронних ресурсів біографічної інформації» [1, с. 286]. Проте, на наш погляд, сучасні дослідники переважно обирають для вивчення персоналії, які в радянський період не вивчалися або були репресовані, натомість представники радянської педагогічної науки залишаються на периферії уваги істориків освіти. Зазначимо, що сьогодні в українській історико-педагогічній науці наявні джерелознавчі праці, в яких переосмислено розвиток системи освіти в умовах авторитарного суспільства [2]. Ми погоджуємося з необхідністю вивчення спадщини незаслужено забутих і репресованих освітян, але водночас вважаємо, що дослідження доробку радянських педагогів, переосмислення радянського періоду історії освіти сприятиме об'єктивному висвітленню історико-педагогічного процесу в усій його повноті. Цим і зумовлену **мету** нашої **статті**: подати біографію радянського історика педагогіки Олександра Дзеверіна й окреслити його внесок у педагогічну науку на основі складеної бібліографії праць та аналізу окремих робіт ученого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічний пошук засвідчив відсутність будь-якої біографічної інформації про О. Дзеверіна в педагогічній періодиці, довідкових та енциклопедичних виданнях, мережі Інтернет. Поодинокі згадки про його спадщину в науково-педагогічній літературі є фрагментарними і пов'язані з інтересами дослідника (О. Дмитрієв [7], В. Микитюк [9], О. Сухомлинська [11]). Ця обставина визначила як актуальність нашого дослідження, так і його алгоритм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на вкрай скупи відомості про біографію та педагогічну спадщину О. Дзеверіна, ми вирішили насамперед відтворити його життєвий шлях. У цьому нам допоміг онук педагога Ігор Дзеверін, відомий український еволюціоніст, доктор біологічних наук, завідувач відділу еволюційної морфології Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України, який люб'язно надав деякі документи та фотоматеріали. Значно полегшила цю роботу й віднайдена в Інституті педагогіки НАПН України особова справа вченого. У такий спосіб нами було встановлено дати народження та смерті О. Дзеверіна та основні віхи його трудового шляху.

Згідно з офіційною біографією, народився він 28 серпня 1908 р. у селі Сулимівка (нині Київська область) у родині селянина-бідняка. 16-річним юнаком у листопаді 1924 р. вступив на Пирятинські Вищі педагогічні курси (потім педагогічний технікум). Закінчив повний курс навчання у 1927 р., а в грудні 1928 р. підлягав іспиту кваліфікаційної комісії й захистив кваліфікаційну працю на тему «Ораторське мистецтво», про що 10 червня 1929 р. йому було видано відповідне свідоцтво і присвоєно кваліфікацію вчителя молодшого концентру трудової школи.

Педагогічну діяльність розпочав у вересні 1927 р. вчителем історії та географії семирічної трудової школи м. Біловодськ, де пропрацював два роки. З вересня 1929 р. до січня 1931 р. працював на такій же посаді в семирічній трудовій школі м. Яготин, а з січня 1931 р. й до вересня 1932 р. – директор семирічної школи й викладач історії в Харкові. Далі – класична біографія радянського науковця: аспірант Українського науково-дослідного інститут педагогіки (УНДП)(Харків), з грудня 1935 р. до липня 1937 р. – науковий співробітник УНДПУ і одночасно викладач історії педагогіки в Харківському педагогічному інституті. У червні 1940 р. відправлений до Львова, де протягом року завідував кафедрою педагогіки у Львівському університеті. З серпня 1941р. до жовтня 1945 р. – на інспекторсько-контрольній роботі в Червоній армії. А з січня 1946 р. і до кінця життя мешкав і працював у Києві в УНДПі (з 1955 р. – Науково-дослідний Інститут педагогіки Української РСР, з 1992 р. Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України).

Наступним етапом нашої роботи було створення бібліографії праць педагога шляхом опрацювання карткових та електронних каталогів НБУ імені В. Вернадського, ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського НАПН України та пошуку в Інтернеті. Створений список складається з 37 позицій і в хронологічній послідовності відтворює наукові зацікавлення вченого протягом творчого життя – від 1932 до 1977 р. Подаємо цей список наприкінці статті.

Перша наукова праця О. Дзеверіна «Шляхи радянської школи за заповітами В. І. Леніна» датується 1932 р., коли розпочалося реформування освіти та педагогічної науки за радянськими канонами. Історія педагогіки була покликана дати теоретичне обґрунтування радянської моделі освіти, знайти її історичні корені. Отже, входження О. Дзеверіна в педагогічну науку припадає на один із найдраматичніших періодів української історії ХХ ст., коли відбувся форсований наступ на гуманітарну сферу. Звідси й основна тематика його праць та головне завдання, яке він ставив і перед собою, і перед іншими істориками педагогіки: «...створити нові, глибоко наукові праці з історії марксистсько-ленінської педагогіки і радянської школи» [3].

Така поверхова канва життя і творчості О. Дзеверіна. Одразу складається враження, що був він типовим представником (так і хочеться сказати – «продуктом») свого часу, своєї епохи. Однак якщо почитати його праці уважніше і спробувати поглянути на цього, на перший погляд, типового радянського вченого трохи пильніше, ми побачимо дещо іншу картину.

Спершу визначимо коло наукових інтересів ученого впродовж роботи в УНДПі. Тематику наукових досліджень О. Дзеверіна як співробітника інституту нам допомогло з'ясувати видання «УНДПі на сторінках педагогічних журналів 1926–1976 рр.» (2016), підготовлене працівниками Педагогічного музею України до 90-річчя Інституту педагогіки НАПН України [12]. Так, у 1934 р. науковець працював над темою «Класова боротьба навколо питань школи в період революції 1905 року в Росії й на Україні» [12, с. 102]. Це та подібні питання він досліджував і у свої статтях 1930-х – 1950-х років: «Ленін про інтернаціональне виховання молодих поколінь» (1934), «Більшовизм і питання школи в період революції 1905 року» (1941), «Значення VIII з'їзду Комуністичної партії для розвитку народної освіти» (1954).

У 1954 р., перебуваючи на посаді заступника директора УНДПУ, на вченій раді інституту О. Дзеверін «відзначив своєчасність наукового

дослідження питання про посилену продуктивну працю учнів старших класів середньої школи», і наголосив, що продуктивна праця «має цінність лише в тій мірі, в якій служить кращому засвоєнню учнями основ наук, забезпечує здійснення завдань політичного навчання і комуністичного виховання» [Там само, с. 177–178].

Тоді ж учений зацікавився педагогічною спадщиною Тимофія Лубенця. На науковій сесії науково-дослідних інститутів педагогіки, психології і дефектології (1954) він виступив з доповіддю «Т. Г. Лубенець – послідовник К. Д. Ушинського на Україні». Відзначивши, що Т. Лубенець є автором широко відомих підручників для початкового навчання, методичних посібників і теоретичних педагогічних праць, «виразником прогресивних педагогічних ідей в галузі народної освіти» і що «краще в спадщині цього «визначного представника російсько-українського педагогічного єднання» заслуговує на глибоке дослідження і критичне використання, водночас акцентував, що «обмеженість світогляду Т.Г. Лубенця, історично обумовлена, позначилася і на його педагогічній творчості» [Там само, с. 185]. Спадщину Т. Лубенця Олександр Дзеверін аналізує у двох статтях: «З історії боротьби за народну освіту на Україні після перемоги жовтневої революції» (1957) та «Т.Г. Лубенець – видатний послідовник К.Д. Ушинського на Україні» (1959). Прикметно, що з назви першої статті неможливо зрозуміти її зміст, і лише прочитавши її, дізнаємося, що в ній йдеться про працю Т. Лубенця «До питання про школу для дорослих» (1919). «Дана стаття цікава тим, – пише О. Дзеверін, – що вона показує, як уже в перші роки соціалістичної революції кращі, передові педагоги старого часу ставали на шлях широкій підтримки Комуністичної партії, як вони і в плані, так би мовити, історико-педагогічному включалися в боротьбу за творення нової, радянської школи» [4, с. 62]. На наш погляд, головною цінністю цієї статті О.Дзеверіна є те, що в ній дещо меншим шрифтом повністю подано повний текст аналізованої статті Т. Лубенця. Такий прийом розцінюємо як новаторство О. Дзеверіна (принаймні для 1950-х років це було нетипово), спонукання до діалогу, адже читач міг робити і власні висновки, які не обов'язково збігалися з висновками автора.

У середині 1950-х О. Дзеверін працював над теоретичним обґрунтуванням запровадження політехнічного навчання в загальноосвітній школі. Він уважав, що це навчання «ні в якому разі не повинно приводити до применшення ролі загальноосвітніх завдань, до зниження рівня загальної освіти» і наголошував, що «необхідно встановити прикріплення шкіл до виробництва, визначити обов'язки підприємств щодо участі у здійсненні політехнічного навчання спеціалістів (техніків, інженерів, агрономів та ін.)» [12, с. 208–209]. Атестат зрілості, на думку О. Дзеверіна, повинен відбивати рівень політехнічної підготовки учнів, щоб не тільки у вузи, а й на виробництво брали випускників школи відповідно до показників атестату зрілості [Там само].

На ювілейній науковій сесії до 40-річчя «Великої Жовтневої соціалістичної революції» (1957) доповідь О. Дзеверіна була присвячена шляхові розвитку історико-педагогічної науки в Українській РСР за 40 років. У ній він «докладно висвітлив такі головні етапи історії радянської педагогіки: 1) Початок переходу історико-педагогічних знань на службу народу у його боротьбі за утвердження соціалістичних основ освіти і виховання (1917–1920 рр.); 2) Розгортання боротьби за марксистське дослідження у зв'язку з будівництвом

радянської системи народної освіти (1920–1931 рр.); 3) Розвиток історико-педагогічної науки на основі історичних постанов Комуністичної партії і Радянського Уряду про школу і виховання підростаючого покоління (1931–1957 рр.)» [Там само, с. 218]. Як бачимо, фактично О. Дзеверін пропонує власну періодизацію історії педагогіки в радянській Україні, взявши за основу історію комуністичної партії.

Тема керівної ролі партії у розвитку педагогічної науки є наскрізною у всіх статтях О. Дзеверіна 1930–1950-х років. Та інакше в тих умовах і бути не могло. Однак із початком «відлиги» та десталінізації до дослідницького поля О. Дзеверіна як історика педагогіки входять нові теми. У 1955 р. побачила світ його стаття «Питання народної освіти в працях І. Я. Франка кінця 70-х – початку 80-х років XIX ст.», далі – стаття «Роль І. Франка в розвитку педагогічної думки на Україні» (1956), а у 1960 р. вийшла упорядкована вченим книга «Іван Франко: педагогічні статті і висловлювання». Наголосимо, що сучасний дослідник педагогічних поглядів Івана Франка В. Микитюк, високо оцінюючи цю працю, стверджує: «До важливих здобутків франкознавства заслужено належить комплектація та опублікування у 1960 році збірника педагогічних статей і висловлювань класика, що його здійснив Олександр Дзеверін, вперше у перекладі українською мовою відкривши для читача дев'ятнадцять польсько- та німецькомовних публікацій Франка. Загалом книжка містить п'ятдесят п'ять статей та уривків і на сьогодні залишається хай не повним, але найбільш доступним джерелом. Текстам Франка передують змістовна вступна стаття упорядника «Педагогічні погляди І. Я. Франка» [9, с. 18–19].

На підставі складеної нами бібліографії праць О. Дзеверіна можемо стверджувати, що з другої половини 1950-х і до кінця життя значну увагу він приділяв саме історії української освіти і педагогічної думки. У 1963 р. вчений схвально відгукнувся про книгу О. Мазуркевича «Життя для освіти народу», присвячену педагогічній спадщині Христини Алчевської. О. Дзеверін писав, що «протягом останніх 10–12 років зроблено, зокрема значний крок уперед в дослідженні творчої спадщини тих прогресивних педагогів і діячів освіти, імена яких за часів культу особи Сталіна несправедливо ганились або просто замовчувались» [4, с. 98] і що доцільно було б створити і видати спеціальну монографію, а також збірник творів Х. Алчевської з питань теорії і методики освіти дорослих [Там само, с. 99].

У 1972 р. за редакцією О. Дзеверіна вийшла книга «Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди», присвячена 250-річчю від дня народження філософа. До цього видання увійшла й ґрунтовна стаття ученого «Г.С. Сковорода в радянській історико-педагогічній літературі», яка, на нашу думку, яскраво ілюструє творчий метод і науковий стиль О. Дзеверіна. До висвітлення заявленої теми вчений підійшов надзвичайно відповідально, глибоко і детально проаналізувавши праці попередників і сучасників про педагогічні ідеї та погляди Григорія Сковороди, продемонструвавши свою обізнаність і наукову об'єктивність. Подамо кілька фактів на підтвердження цієї тези. Розпочинається стаття з аналізу двох праць Софії Русової з відповідними посиланнями: брошури «Странник Григорий Сковорода» (1894, 1899, 1903) та статті «Воспитательные идеи Г.С. Сковороды» (1897). І хоча О. Дзеверін критично ставиться до думки С. Русової про те, що «вся система філософських ідей Сковороди була пройнята духом релігії», вважаємо промовистою саму згадку про її внесок та першість у

дослідженні педагогічної спадщини українського філософа [6, с. 216]. Далі вчений позитивно відгукується про працю викладача Київського університету Віктора Родникова «Життя, вчительство і педагогічні погляди Г.С. Сковороди», опубліковану в журналі «Вільна українська школа» (1919). Тут же автор у душі часу, тавруючи редакцію і авторів цього видання як «буржуазно-націоналістичних», водночас відзначає важливу роль часопису у період його існування (1917–1920 рр.). Щоправда, робить він це знову ж таки згідно з риторикою того часу: «"Вільна українська школа" публікувала й матеріали, що виразно свідчили про спроби кращої частини авторів журналу виявити свою прихильність до Радянської влади і стати на шлях підтримки нової, пролетарської педагогіки. До таких авторів належав і В.П. Родников» [Там само, с. 217]. Серед дослідників спадщини Григорія Сковороди О. Дзеверін називає і професора Одеського інституту народної освіти Михайла Гордієвського – українського історика і педагога, репресованого і розстріляного у 1938 р., а реабілітованого лише у 1992 р. уже в незалежній Україні. Відзначаючи, що М. Гордієвський у статті «Теоретична філософія Г. Сковороди» (1923) вперше звернув увагу на важливість дослідження педагогічних ідей Сковороди у зв'язку з його психологічними поглядами, О. Дзеверін критично оцінює згадану працю, наголошуючи, що її автор «не помітив ніяких матеріалістичних тенденцій у вченні Сковороди про пізнання світу», «не зумів науково проаналізувати й оцінити систему філософських та психологічних ідей мислителя» [Там само, с. 229]. Нагадаємо, що стаття О. Дзеверіна побачила світ у 1972 р., коли відбувався наступ русифікації, а українська культура вкотре переживала період заборон всього національного (згадаймо хвилю арештів 1972–1973 років, коли за ґратами опинилися Є. Сверстюк, В. Стус, В. Чорновіл та ін.). Тож за згадку імен та праць С. Русової, М. Гордієвського, журналу «Вільна українська школа» (з відповідними посиланнями у списку літератури) можна було поплатитися як мінімум кар'єрою. Така позиція О. Дзеверіна, на нашу думку, є свідченням його слідування науковій об'єктивності, хоча й з багатьма обмовками, і заслуговує на повагу. Загалом у статті проаналізовано праці близько тридцяти вчених (окрім уже згаданих, це М. Демков, Д. Багалій, Г. Тисяченко, С. Чавдаров, Г. Гребенна, Г. Костюк, О. Мазуркевич та ін.), а бібліографія складає 52 джерела.

Вважаємо, що значно вплинули на творчість О. Дзеверіна зустрічі і тривале листування з Василем Сухомлинським. Очевидно, їхнє знайомство відбулося в УНДПі, де В. Сухомлинський у першій половині 1950-х під науковим керівництвом заввідділом педагогіки Григорія Боришпольця писав кандидатську дисертацію «Директор школи – керівник начально-виховної роботи» (захист відбувся у лютому 1955 р., а офіційним опонентом був тодішній директор УНДПі Сава Чавдаров). Стосунки В. Сухомлинського й О. Дзеверіна описує тодішня співробітниця інституту педагогіки Н. Калениченко: «Вони довго розмовляли на різноманітні історико-педагогічні теми... Тож не випадково, коли не стало генія педагогіки Василя Олександровича Сухомлинського, О.Г. Дзеверін вирішив видатисемитомник його творів (насправді рішення про видання праць В. Сухомлинського було прийняте на урядовому рівні, а Інституту педагогіки і, відповідно, О. Дзеверіну було доручено його підготувати – О.М.). Пригадую, скільки він переконував цекістів надрукувати саме семитомник, але звідти надійшла команда видавати п'ятитомник. Вступну статтю до першого тому Олександр Григорович писав

майже півроку... Переконана, що Олександр Григорович Дзеверін був би щасливим від того, що так вивчається і популяризується творчість видатного педагога, бо пригадую, як він говорив нам: «Подивіться на цього молодого, гарного чоловіка. Хіба можна подумати, що він такий талановитий? Але Бог нагородив його надзвичайними здібностями не лише як педагога, а й як ученого та письменника» [8, с. 337–338]. Роль О. Дзеверіна як головного редактора та автора вступної статті до 5-томного видання праць В. Сухомлинського детально висвітлює донька видатного педагога Ольга Сухомлинська у статті «Деякі аспекти еволюції сприйняття творчості В. Сухомлинського: дорога довжиною в 40 років» (2012). Вчена стверджує, що О. Дзеверін «добре знав Сухомлинського, довгий час підтримував з ним стосунки і неоднозначно ставився до його творчості за життя» [11, с. 64], і наголошує, що «стаття «Видатний радянський педагог» О. Г. Дзеверіна однією своєю назвою поставила Сухомлинського на найвищу сходинку в ранжуванні педагогів за значущістю, що було важливим і суттєвим в радянський період. Стаття велика – 49 сторінок – присвячена аналізу творчої спадщини й особистості Сухомлинського» [Там само, с. 65]. Водночас О. Сухомлинська відзначає, що стаття написана у відверто партійно-класовому дусі, переповнена посиланнями на К. Маркса, В. Леніна й Л. Брежнєва, що мають підтвердити ідеї та думки Сухомлинського. Дзеверін розглядає його здебільшого як політичного та ідеологічного партійного глашатая, ніж людину, яка самостійно розробила педагогічну тематику, зрозуміло, у межах наявної ідеологічної мови [Там само]. Критично аналізуючи згадану статтю, О. Сухомлинська зауважує, що О. Дзеверін, прагнучи показати, що В. Сухомлинський є однодумцем і послідовником А. Макаренка, згадує прізвище Макаренка 27 разів, «так що не дуже ясно, про кого все-таки пише Дзеверін, невпинно наголошуючи на ідеї єдності цих двох педагогів» [Там само]. Такої ж думки і російський учений Олександр Дмитрієв: «Дзеверін був автором величезної настановної передмови до київського п'ятитомника, де всіляко зближував погляди Сухомлинського зі спадщиною Макаренка» [7, с. 355]. Зрештою, О. Сухомлинська констатує, що ця тенденція закріпилася на все найближче двадцятиліття, особливо в підручниках з історії педагогіки, де В. Сухомлинський розташувався одразу за А. Макаренком, заповнивши тим самим порожню ланку серед класиків у повоєнній педагогіці [11, с. 65]. Символічно, що остання прижиттєва публікація О. Дзеверіна – «В.О. Сухомлинський про формування громадянської життєвої позиції учнів» (1977) – присвячена саме Павліському педагогу. Вважаємо, що тема творчих взаємовідносин О. Дзеверіна та В. Сухомлинського варта спеціального дослідження.

Помер Олександр Дзеверін 5 жовтня 1978 р.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, на підставі представлених біографії, бібліографії, тематики наукових досліджень О. Дзеверіна та стислого аналізу його праць можемо стверджувати про розвиток педагогічного світогляду вченого від висвітлення ролі більшовицької партії і Леніна в розвитку педагогічної науки та шкільництва до зацікавлення педагогічною спадщиною Т. Лубенця, І. Франка, Г. Сковороди, Х. Алчевської і видання 5-томника праць Василя Сухомлинського (Київ, 1976–1977), у якому вчений відіграв ключову роль як голова редакційної колегії та автор розлогої вступної статті.

Насамкінець відзначимо, що ця розвідка є першою спробою осмислення науково-педагогічної спадщини Олександра Дзеверіна. Сподіваємося, що творчий доробок ученого та його наукової школи невдовзі знайде зацікавлених дослідників.

Бібліографія праць Олександра Дзеверіна

1. Дзеверін О. *Шляхи радянської школи за заповітами В. І. Леніна*. Харків: Радянська школа, 1932. 48 с.
2. Дзеверін О. *Ленін про інтернаціональне виховання молодих поколінь. Комуністична освіта*. 1934. №4. С. 8–18.
3. Дзеверін О.Г. *Більшовизм і питання школи в період революції 1905 року. Праці Республіканської наукової конференції з педагогіки і психології (29 січня – 4 лютого 1940 року). Том I. Педагогіка*. Київ: Радянська школа, 1941. С. 271–289.
4. Дзеверин А. *За идейно-теоретическую чистоту в популяризации педагогического наследия А.С. Макаренко [Рецензия на книгу «А.С. Макаренко. Статьи. Воспоминания. Неопубликованные произведения. Изд. Львовского государственного университета. 1949»]*. *Советская педагогика*. 1950. №3. С. 114–118.
5. Дзеверін О.Г. *Значення VIII з'їзду Комуністичної партії для розвитку народної освіти*. *Радянська школа*. 1954. №3. С.3–9.
6. Дзеверін О.Г. *Питання народної освіти в працях І. Я. Франка кінця 70-х – початку 80-х років XIX ст.* *Радянська школа*. 1955. № 10. С. 9–20.
7. Дзеверін О.Г. *Боротьба більшовиків за народну освіту в період першої російської революції*. *Радянська школа*. 1955. № 12. С. 17–30.
8. Дзеверін О. *Роль І. Франка в розвитку педагогічної думки на Україні*. *Радянська освіта*. 1956. 25 серпня.
9. Дзеверін О.Г. *Ленінські ідеї про виховання комуністичного ставлення до праці*. *Радянська школа*. 1956. № 4. С. 17–322.
10. Дзеверін О.Г. (ред.) *Атеїстичне виховання в школі*. Збірник статей. Київ: Радянська школа, 1956. 240 с.
11. Дзеверин А. *Иван Франко. Народное образование*. 1956. №. 9. С. 11–16.
12. Дзеверін О.Г. *Розвиток історико-педагогічної науки в УРСР. Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР*. Наукові записки. Т. VI. Київ: Радянська школа, 1957. С. 135–188.
13. Дзеверін, О. Г. *Історико-педагогічна наука в УРСР до 40-річчя Жовтня. Наукова сесія, присвячена 40-річчю Великої Жовтневої Соціалістичної революції: (тези доп)*. Київ, 1957. Вип. 1. С. 11–16.
14. Дзеверін О.Г. *З історії боротьби за народну освіту на Україні після перемоги жовтневої революції [Про статтю Т. Лубенця «До питання про школу для дорослих» (1919)]*. *Радянська школа*. 1957. № 10. С. 61–66.
15. Дзеверін О. *Шляхом поступу. Розвиток історико-педагогічної науки в УРСР*. *Радянська освіта*. 1958. 11 січня.
16. Дзеверін О.Г. *А.С. Макаренко про О.М. Горького (стаття Макаренка у київській газеті «Більшовик» в 1936 р.)*. *Радянська школа*. 1958. №3. С. 69–71.
17. Дзеверін О.Г. *Хрестоматія з історії марксистсько-ленінської педагогіки*. Київ: Радянська школа, 1958. 670 с.
18. Дзеверін О.Г. *Т.Г. Лубенець – видатний послідовник К. Д. Ушинського на Україні*. *Радянська школа*. 1959. № 12. С. 66–72.
19. Дзеверін О. (упоряд.) *Иван Франко: педагогічні статті і висловлювання*. Київ: Радянська школа, 1960. 299 с.

20. Дзеверін О.Г. Педагогічні погляди І. Я. Франка. Іван Франко: педагогічні статті і висловлювання. – Київ: Радянська школа, 1960. С. 5–19.
21. Дзеверін О. Актуальні завдання історико-педагогічної науки. *Радянська школа*. 1960. № 1. С. 27–34.
22. Дзеверін О. Роль Н.К. Крупської в розвитку педагогічної думки на Україні. *Радянська школа*. 1961. № 2. С. 11–18.
23. Дзеверін О. Цікаве історико-педагогічне дослідження [Рец. на книгу «Савинець В. К. Іван Франко і сучасна йому педагогічна думка в Галичині» (Львів, 1961)]. *Радянська школа*. 1962. №9. С.90–91.
24. Дзеверін О.Г. (ред.) З історії школи і педагогічної думки на Україні: Зб. статей. Київ: Радянська школа, 1963. 222 с
25. Дзеверін О.Г. Життя для освіти народу [Рецензія на книгу «О.Р. Мазуркевич. Видатні українські педагоги-просвітителі. Х.Д. Алчевська та її сподвижники. Київ, 1963»]. *Радянська школа*. 1964. № 5. С. 98–99.
26. Дзеверін О., Савченко О., Смаль В. Народна освіта в Українській РСР. Реальні факти і націоналістичні вигадки. *Радянська школа*. 1968. №11. С. 99–106.
27. [Дзеверін О.Г. В.І.Ленін і педагогічна наука. Київ, 1970. 80 с.](#)
28. Дзеверін О.Г. Г.С. Сковорода в радянській історико-педагогічній літературі. *Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди*. Київ: Вища школа, 1972. С. 213–245.
29. Дзеверін О. Г. Видатний просвітитель про навчання і виховання дітей [До 250-річчя від дня народження Г.С. Сковороди]. *Початкова школа*. 1972. № 12. С. 64.
30. Дзеверін О.Г. Питання народної освіти на II з'їзді РСДРП. *Радянська школа*. 1973 №7. С. 8–13
31. Дзеверін О. Класик вітчизняної і світової педагогіки [Про Костянтина Ушинського]. *Радянська освіта*, 1974, 27 лютого.
32. Дзеверін О.Г. А.В. Луначарський і сучасна школа *Радянська школа*. 1975. №11. С. 36-44.
33. Дзеверін О. Г. Видатний радянський педагог: вступ. ст. *Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол.: О.Г. Дзеверін (голова) та ін.* Київ: Радянська школа. 1976. Т. 1. 1976. С. 7–52.
34. Дзеверін О.Г. В.О. Сухомлинський про формування громадянської життєвої позиції учнів. *Проблеми дальшого розвитку педагогічних і психологічних наук в світлі рішень XXV з'їзду КПРС: тези республіканської наукової конференції. Т. I.* Київ, 1977. С. 13-а – 13-б.
35. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди. [редкол.: Дзеверін О.Г. (відп. ред.), Смаль В. З., Табачников І. А.]. Київ : Вища школа. 1972. 246 с.
36. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т. [редкол.: Дзеверін О.Г. (голова), Грищенко М. М., Заволока С. П., Сухомлинська Г. І. та ін.]. Київ : Радянська школа, 1976–1977.
37. Педагогіка: підручник для пед. ін-тів та ун-тів / О.Г. Дзеверін, М.Д. Ярмаченко, Д.Ф. Ніколенко; під ред., з передм. М.Д. Ярмаченка. Київ: Вища школа, 1986. 543 с.

Список використаних джерел

1. *Березівська Л. Д.* Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського як інтегратор і поширювач педагогічного біографічного знання. *Українська біографістика = BiographisticaUkrainica* : зб. наук. праць. К., 2015. Вип. 12. С. 283–296.
2. *Березівська Л. Д.* Реформування загальної середньої освіти в Радянській Україні в умовах авторитарного суспільства (1931–1991): історіографія та джерела. *Науково-педагогічні студії*. 2019. №3. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-9-33>
3. *Дзеверін О.Г.* Шляхом поступу. Розвиток історико-педагогічної науки в УРСР. *Радянська освіта*. 1958. 11 січня.

4. Дзеверін О.Г. З історії боротьби за народну освіту на Україні після перемоги жовтневої революції. *Радянська школа*. 1957. № 10. С. 61–66.
5. Дзеверін О.Г. Життя для освіти народу. *Радянська школа*. 1964. № 5. С. 98–99.
6. Дзеверін О.Г. Г.С. Сковорода в радянській історико-педагогічній літературі. *Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди*. Київ: Вища школа, 1972. С. 213–245.
7. Дмитриев А. Сердечное слово и «республиканский уровень»: советские и украинские контексты творчества Василия Сухомлинского. *Острова утопии: педагогическое и социальное проектирование послевоенной школы (1940–1980-е)*. М.: Новое литературное обозрение, 2015. С. 307–340.
8. Калениченко Н.П. Спогади ветерана лабораторії історії педагогіки. *Інститут педагогіки АПН України – 80*. Київ: Педагогічна думка, 2006. С. 335–339.
9. Микитюк В. Педагогічні концепти Івана Франка (теорія та методика навчання літератури) : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 408 с.
10. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 41–45.
11. Сухомлинська О. Деякі аспекти еволюції сприйняття творчості В. Сухомлинського: дорога довжиною в 40 років. *Історико-педагогічний альманах*. 2012. Вип. 1. С. 62–72.
12. УНДПП на сторінках педагогічних журналів 1926–1976 рр. [Електронний ресурс]: [розширена електронна версія] / [уклад.: В. О. Гайдей, О. П. Міхно ; наук. консультант О. В. Сухомлинська].. Київ: ПМУ, 2016. 355 с. (Сер. «Педагогічні републікації»; вип. 3). Режим доступу: <http://pmu.in.ua/download/14619/> (дата звернення 27.09.2020).

References

1. Berezivska, L. D. (2015). Derzhavna naukovo-pedahohichna biblioteka Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho yak intehrator i poshyriuvach pedahohichnoho biohrafichnoho znannia [V.O. Sukhomlynsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine as an integrator and disseminator of pedagogical biographical knowledge]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica: zb. nauk. prats*, 12, 283–296. [in Ukrainian].
2. Berezivska, L. D. (2019). Reformuvannya zagal'noyi seredn'oyi osvity` v Radyans'kij Ukrayini v umovax avtory`tarnogo suspil'stva (1931–1991): istoriografiya ta dzherela [Secondary education reform in the Soviet Ukraine under conditions of authoritarian society (1931–1991): historiography and research sources]. *Naukovo-pedahogichni studiyi*. 2019. №3. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-9-33>
3. Dzeverin, O.H. (1958). Shliakhom postupu. Rozvytok istoryko-pedahohichnoi nauky v URSR [By progress. Development of historical and pedagogical science in the Ukrainian SSR]. *Radianska osvita*. 11 sichnia [January 11]. [in Ukrainian].
4. Dzeverin, O.H. (1957). Z istorii borotby za narodnu osvitu na Ukraini pislia peremohy zhovtnevoi revoliutsii [From the history of the struggle for public education in Ukraine after the victory of the October Revolution]. *Radianska shkola*, 10, 61–66. [in Ukrainian].
5. Dzeverin, O.H. (1964). Zhyttia dlia osvity narodu [Life for the education of the people]. *Radianska shkola*, 5, 98–99. [in Ukrainian].
6. Dzeverin, O.H. (1972). H.S. Skovoroda v radianskii istoryko-pedahohichnii literaturi [H.S. Skovoroda in the Soviet historical and pedagogical literature]. *Pedahohichni idei H.S. Skovorody*. Kyiv: Vyshcha shkola, 213–245. [in Ukrainian].
7. Dmitriev, A. (2015). Serdechnoe slovo i «respublikanskiy uroven»: sovetskie i ukrainskie konteksty tvorchestva Vasiliya Sukhomlinskogo [A heartfelt word and «republican level»: Soviet and Ukrainian contexts of Vasily Sukhomlinsky's work]. *Ostrova utopii: pedagogicheskoe i sotsialnoe proektirovanie poslevoennoy shkoly (1940–1980-e)*. М.: Novoe literaturnoe obozrenie, 307–340. [in Russian].
8. Kalenychenko, N.P. (2006). Spohady veterana laboratorii istorii pedahohiky [Memoirs of a veteran of the laboratory of the history of pedagogy]. *Instytut pedahohiky APN Ukrainy – 80*. Kyiv: Pedahohichna dumka, 335–339. [in Ukrainian].

9. Mykytiuk, V. (2017). *Pedahohichni kontsepty Ivana Franka (teoriia ta metodyka navchannia literatury) : monohrafiia [Pedagogical concepts of Ivan Franko (theory and methods of teaching literature): monograph]*. Lviv : LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].
10. Sukhomlynska, O. (1999). Kontseptualni zasady rozvytku istoryko-pedahohichnoi nauky v Ukraini [Conceptual Fundamentals of the Development of Historical and Pedagogical Science in Ukraine]. *Shliakh osvity*, 1, 41–45 [in Ukrainian].
11. Sukhomlynska, O. (2012). Deiaki aspekty evoliutsii spryiniattia tvorchosti V. Sukhomlynskoho: doroha dovzhynoiu v 40 rokiv [Some aspects of the evolution of the perception of V. Sukhomlynsky's creativity: long way in 40 years]. *Istoryko-pedahohichniy almanakh*. 1, 62–72. [in Ukrainian].
12. Mikhno, O., Haidei, V., uklad. (2016). *UNDIP na storinkakh pedahohichnykh zhurnaliv 1926–1976 rr. [UNDIP on the pages of pedagogical journals 1926-1976.]* [nauk. konsultant O.V. Sukhomlynska], [Rozshyrena elektronna versiia]. Kyiv: PMU, 355 s. (Ser. «Pedahohichni republikatsii»; vyp. 3). Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://pmu.in.ua/download/14619/> (data zvernennia – 27.09.2020). [in Ukrainian].

Oleksandr P. Mikhno

Candidate of Pedagogic Sciences
Director of the Pedagogical Museum of Ukraine,
Senior Research Fellow
of Sukhomlynskyi Studies Sector of the Pedagogical
Source Studies and Biographistics Department
of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine
e-mail: amihno@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5271-9530

OLEKSANDR GRYGOROVYCH DZEVERIN (1908-1978): STROKES TO THE SCIENTIFIC PORTRAIT

The article emphasizes the importance of rethinking the Soviet past, in particular through the study of the life and creative heritage of pedagogical personalities of that time. A biography of the historian of pedagogy Oleksandr Dzeverin has been presented, his contribution to pedagogical science has been outlined by covering the scientific interests of the scientist during his work at the Ukrainian Research Institute of Pedagogy, where he studied, besides the history of pedagogy, the issue of productive work of high school students and theoretical justification for the introduction of polytechnic education at a secondary school during 1930-1970. It has been noted that the first scientific publication of O. Dzeverin dates back to 1932, when the USSR launched a forced attack on the humanities and began reforming education and pedagogy according to Soviet canons, and the history of pedagogy was to provide a theoretical basis for the Soviet model of education, to find its historical roots. It has been proven that the theme of the leading role of the Communist Party in the development of pedagogical science is pervasive in the works of the scientist of the 1930s and 1950s; the periodization of the history of pedagogy in Soviet Ukraine in the vision of O. Dzeverin has been presented. It has been emphasized that with the beginning of the “thaw” and de-Stalinization since the second half of the 1950s, his research field included the creative heritage of prominent Ukrainian teachers of the past. The article contains a bibliography of O. Dzeverin's works compiled from 37 positions by the author. Based on the bibliography and analysis of several teacher's works, there has been made a conclusion about the evolution of the educator's

pedagogical worldview from covering the role of the Communist Party and Lenin in the development of pedagogical science and schooling to his interest in the pedagogical heritage of Tymofiy Lubents, Ivan Franko, Hryhoriy Skovoroda, Khrystyna Alchevska and the publication of Vasyl Sukhomlynskyi's works in five volumes (Kyiv, 1976–1977), in which O. Dzeverin played a key role as the head of the editorial board and the author of an extensive introductory article.

Keywords: *Oleksandr Dzeverin; History of Pedagogy; Soviet educator; pedagogical personality; biography; bibliography; biographistics.*

Надійшла до редакції 06.10.2020 року